

Розділ III. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:354.21.08»18»(470+571)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2019.30.189329>

Олександра Делі

orcid.org/0000-0002-3200-1708

аспірантка кафедри всесвітньої історії

факультет історії та філософії

ОНУ ім. І. І. Мечникова

(Україна, Одеса)

delisasha@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ БРАТІВ ДМИТРА ТА ОЛЕКСАНДРА КНЯЖЕВИЧІВ У МІНІСТЕРСТВІ ФІНАНСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Анотація

У статті розглянута діяльність Дмитра та Олександра Княжевичів у Міністерстві фінансів Російської імперії XIX ст. Проаналізовано зміни та новації фінансової системи того часу, значення кадрової політики та забезпечення державного апарату необхідними фахівцями, які готові до нововведень та часто самі виступають новаторами. Саме такими діями виявилися брати Княжевичі, які з рядових чиновників завдяки працьовитості та природньої гостроти розуму, зуміли зайняти важливі та ключові посади в одному з важливіших Міністерств країни.

Ключові слова: *рід Княжевичів, Дмитро та Олександр Княжевичі, Міністерство фінансів Російської імперії, Експедиція про державні доходи, Департамент державного казначейства, Міністр фінансів.*

Aleksandra Deli
Postgraduate student
Department of World History
Faculty of History and Philosophy
I. I. Mechnikov Odesa National University
(Ukraine, Odesa)
delisasha@ukr.net

DMYTRO AND OLEKSANDR KNIAZHEVYCH ACTIVITIES IN THE MINISTRY OF FINANCE OF THE RUSSIAN EMPIRE

Summary

The article is about Dmytro and Olexandr Kniazhevych activity in the Ministry of Finance of the Russian Empire of the XIX century. The change and innovations of the financial system of that time, the importance of personnel policy and the provision of the state apparatus with the necessary specialists who were ready for innovation and often were innovators themselves are analyzed. Those were the Kniazhevych brothers, who, thanks to hard work and natural wit, were able to occupy key positions in one of the most important Ministries of the country.

The purpose of the article is to disclose the work of the Kniazhevych brothers in the departments of the Ministry of Finance, to show their professional growth and participation in the reform of the financial system of the Russian Empire of the nineteenth century.

The analysis of Dmytro and Olexandr Kniazhevych's services in the Ministry of Finance of the Russian Empire allows to show their gradual career growth, appraise their career achievements and ability to look ahead, carry out reforms that are urgently needed by the country in the field of finance. Although the fiery and principled nature of the older brother, Dmytro Kniazhevych, did not allow him to reach his full potential in the Ministry of Finance, he was able to realize it in the Ministry of Education, where he proved himself as a reformer and brilliant manager at the position of trustee of the Odesa Educational District. In turn, Olexandr Kniazhevych, moving moderately in his career, devoted all his statesmanship to the Ministry of Finance, where he held the high position of Minister of Finance of the Russian Empire from 1858 to 1862.

Key words: *Kniazhevych family, Dmytro and Olexandr Kniazhevych, Ministry of Finance of the Russian Empire, State Revenue Expedition, State Treasury Department, Minister of Finance.*

Постановка проблеми. Брати Дмитро та Олександр є представниками сербського роду Княжевичів. Державницька діяльність братів Княжевичів, у своїй переважній більшості, була пов'язана з посадами у Міністерстві фінансів Російської імперії. Дмитро Княжевич розпочав свою службу в міністерстві канцеляристом у 1805 р., а закінчив директором Департаменту державного казначейства у 1837 р., перейшовши на посаду попечителя Одеського навчального округу під юрисдикцію Міністерства освіти. Олександр Княжевич незмінно пов'язав своє професійне життя з Міністерством фінансів та дослужився до посади міністра.

Аналіз досліджень. Походження роду Княжевичів у 1842 р. вперше дослідив М. І. Надеждін, який детально описав гілки осілости роду Княжевичів та осередки переселення представників цього роду в різні роки (Надеждин, 1842). Для вивчення матеріалу були залучені біографічні статті з енциклопедичних дореволюційних видань, загальні роботи з історії Міністерства фінансів. Джерельною базою дослідження стали відомості про діяльність Міністерства з ПСЗРИ та документи з фонду РГИА. Важливим джерелом стали спомини сучасників братів Княжевичів письменника М. Греча (Греч, 1860) та підлеглого Д. Княжевича – П. Голубева (Голубев, 1896).

Мета статті. Метою статті є розкриття роботи

братів Княжевичів у відомствах Міністерства фінансів, показати їх професійний зріст та участь у процесі реформування фінансової системи Російської імперії XIX ст.

Виклад основного матеріалу. За часів Османського поневолення значна кількість східноєвропейського населення була змушена шукати кращої долі на теренах іншої країни. Саме таким чином один із представників сербського роду Княжевичів, який мешкав у Крoації (нині Хорватія) – Максим Дмитрович Княжевич (1758–1813) перейшов у 1779 р. на військову службу в Російську імперію (Панчулідзев, 1904: 138–139):

Службу М. Д. Княжевич розпочав у лейб-гусарському ескадроні з 1779 р., де у 1780 р. був призначений прапорщиком та кавалергардом. Цього ж року він одружився з Єлизаветою Олексіївною Рудневою. Військовий кар'єрний зріст його був достатньо стрімким, але у 1800 р. М. Д. Княжевич подає у відставку в званні секунд-майора. Надалі він працював у судових установах, а у 1810–1812 рр. М. Д. Княжевич був призначений винним та соляним приставом Казанської казенної палати, яка підпорядковувалася Міністерству фінансів Російської імперії. У родині Княжевичів народилося четверо синів: Дмитро, Олександр, Микола, Владислав та донька Катерина. Доречно відмітити, що усі 4 брати пов'язали свою професійну діяльність зі службою

в міністерстві фінансів Російської імперії. Однак більш детально ми зупинимося саме на здобутках та роботі в цій сфері двох старших братів – Дмитра та Олександра.

Найстарший з синів – Дмитро Княжевич народився 25 квітня 1788 р. у Санкт-Петербурзі. Разом із братом Олександром навчався в Казанській чоловічій гімназії. Однак, його було відраховано за конфлікт між студентами та адміністрацією навчального закладу, хоча він і був одним із кращих гімназистів курсу. Дмитро Максимович перейшов на службу канцеляристом у Експедицію про державні доходи, куди був зарахований, ще під час навчання у гімназії у вересні 1802 р., але на службу до Петербургу переїхав у грудні 1805 р. (Греч, 1860: 3). Вірогідніше за все зайняти посаду йому допоміг батько, який очолював Казанську казенну палату, що підпорядковувалася Експедиції про державні доходи.

1812 р. Д. М. Княжевич отримав посаду столоначальника. На цій посаді він зарекомендував себе, як професійний чиновник та «відмінний діловод» (Голубев, 1896: 52). У квітні 1814 року Д. М. Княжевич в якості бухгалтера був відряджений у діючу армію для роботи у ліквідаційній комісії, яка мала розрахуватися з 20 європейськими державами за поставки для російських військ. Ліквідаційну комісію очолив генерал-інтендант російської армії, згодом міністр фінансів, Єгор Францевич Канкрін. Д.

М. Княжевич працював безпосередньо під його керівництвом. З тих пір у відносинах між Є. Ф. Канкріним та Д. М. Княжевичем утвердилася взаємна повага і довіра, що зберігалася протягом багатьох років (А. К., 1888: 6–7). Подальше кар'єрне зростання Дмитра Максимовича було пов'язано з клопотанням саме цієї людини. Комісія працювала переважно у Відні, де Д. М. Княжевич жив з січня 1815 р. по вересень 1820 р. У службових справах він побував у Франкфурті-на-Майні та Празі. За службу у комісії він отримав свої перші нагороди – пам'ятну бронзову медаль 1812 р. та орден Святого Станіслава 4-го ступеня (РГИА. Ф. 733. Оп.3. Д. 42. Л. 5 об.).

Повернувшись до Петербурга Д. М. Княжевич заступив на колишню службу, начальником відділення у Експедиції про державні доходи, яка в 1821 р. була перетворена у Департамент державного казначейства. І. І. Розенберг був призначений першим директором Департаменту, а Д. М. Княжевич – начальником розпорядчого відділення (РГИА. Ф. 733. Оп. 3. Д. 42. Л. 6 об.).

У 1823 р. посаду міністра фінансів Російської імперії зайняв Є. Ф. Канкрін, який представив Д. М. Княжевича у березні 1824 р. на посаду віце-губернатора Петербурга. У грудні цього ж року його затвердили на цій посаді. До 1775 р. посаду віце-губернатора мала місцеве значення. Віце-губернатори

були лише помічниками губернаторів та звітували перед ними. Після реформи 1775 р. віце-губернатори почали звітувати напряму Міністру фінансів та стали називатися представниками казенної палати (РГИА. Ф. 733. Оп. 3. Д. 42. Л. 6–7 об.; ПСЗРИ Т. 4. № 2218; Т. 5. № 3380).

Ставши міністром, Є. Ф. Канкрін значно оновив команду, з якою йому довелося реформувати економічну систему Російської імперії. Міністр підібрав групу довірених осіб, серед яких був Д. М. Княжевич, Йому доручалося «розкрити зловживання у митній частині» (Кисловский, 1996: 47–48, 51). За три роки плідної роботи Д. М. Княжевичу вдалося розкрити діяльність груп контрабандистів та збагатити бюджет на 9 млн. руб. За це у 1824 р. він отримав премію 10 тис. руб., а також допомогу у розмірі 4 тис. До того ж у січні 1825 р. отримав чин статського радника (РГИА. Ф. 733. Оп. 3. Д. 42. Л. 7–8 об.).

Виконуючи ряд державних доручень у боротьбі з корупцією та контрабандою, Д. М. Княжевич отримав наступне підвищення по службовій сходинці. У лютому 1827 р. його призначили віце-директором департаменту державного казначейства та одночасно він тимчасово виконував обов'язки директора департаменту державного майна. У квітні 1830 р. він отримав чин дійсного статського радника та в подальшому його було призначено директором кан-

целярії міністра фінансів (РГИА. Ф. 733. Оп. 3. Д. 42. Л. 9 об.; РГИА. Ф. 1349. Оп. 5. Д. 2098. Л. 42 об., 43 об., 44–44 об.).

За свідченням чиновника П. І. Голубєва саме після призначення Д. М. Княжевича у Департаменті почалася нова епоха існування (Голубєв, 1896: 53). Це обумовлено тим, що саме на період роботи Княжевича були розширені функції департаменту. З цього часу ревізію звітів усіх казенних палат мав перевіряти саме департамент, яким завідував Д. Княжевич. Він справно вів документацію та започаткував нововведення, які допомогли навести лад у великій кількості звітних документів. Ось як Д. М. Княжевича характеризує його підлеглий: «...Як директор, він суворо наполягав, щоб кожен чиновник ретельно виконував свої обов'язки; але, як найдобріша людина, по батьківські входив у родинні обставини підлеглих та допомагав їм, залучаючи усі можливі службові засоби. Його намаганнями багато з дітей чиновників отримала за рахунок казни освіту; багатьом надана допомога у вирішенні скрутних сімейних обставин; більша частина чиновників прикрашена орденами. Словом, керування його було для всіх нас золотим часом...» (Голубєв, 1896: 54). Далі підлеглий характеризує його як високого професіонала своєї справи: «У справах він був завжди першим трударем: папір (*документ*), написаний не досить спритно, він виправляв без гніву; негодні, як

іноді траплялися, перепише сам без усіяких доган та зауважень діловоду; але будучи від природи чутливим і отже запальним, він не міг володіти собою, якщо помічав у чиновника недбальство та особливо підлість, коли хтось намагається свою провину звалити на товариша» (Голубев, 1896: 54).

У вересні 1835 р. Д. М. Княжевич виступив з пропозицію перебудувати та розширити будівлю Головного казначейства, де не тільки зберігалися великі готівкові суми, а й проводилися виплати пенсій, допомоги та інші грошові операції (РГИА. Ф. 560. Оп. 7. Д. 696. Л. 1–1 об., 3 об., 9 об., 10). Міністр погодився на такі кроки, адже у ті дні, коли намічалися виплати грошей, відвідувачі були змушені часто чекати своєї черги на вулиці.

Наступним кроком у реформуванні роботи Департаменту Д. М. Княжевич убачав у розширенні штату. З часу відкриття Департаменту кількість функцій та завдань постійно зростала, а кількість відділів та співробітників залишалася незмінною. Однак у цьому питанні міністр та його багаторічний підлеглий не могли знайти спільної мови. Є. Ф. Канкрін відмовив у проханні Д. М. Княжевича посилаючись на брак коштів. Сучасна дослідниця Н. О. Разманова висловлює стосовного взаємовідносин державних діячів думку про суттєве погіршення особистих стосунків двох харизматичних лідерів. Є. Ф. Канкрін був досить авторитарним та

бюрократичним чиновником. Надмірна самостійність та активність могла почати дратувати міністра (Разманова, 2015: 43–64). Також часто у споминах сучасників Д. М. Княжевич згадується, як запальна та емоційна особистість, що дійсно могло привести до непорозуміння, а можливо і серйозної сварки між багаторічними соратниками. Так чи інакше, але у 1837 р. Д. М. Княжевич переходить до роботи у Міністерство освіти та у деякому сенсі кардинально змінює свою професійну діяльність розриваючи зв'язок з багаторічним служінням у Міністерстві фінансів, де на той час продовжували працювати його молодші брати Олександр та Владислав та переїжджає з родиною до Одеси.

Рідний брат Дмитра Княжевича – Олександр також пов'язав свою державну службу з Міністерством фінансів. Як вже зазначалося спочатку він навчався у Казанській гімназії, а потім після відкриття Казанського університету став його студентом. Під час навчання проявляв блискучі здібності у математиці та навіть заміняв з дозволу адміністрації університету професора математики, через його хворобу. У 1811 р. він переїхав до Петербургу, де отримав посаду як і його старший брат, в експедиції державних доходів. Скоріше за все цьому сприяв Дмитро Максимович.

У 1830 рр. Олександр Максимович займався справами комітету, який керував питаннями удосконалення землеробства в імперії.

Після двадцятирічної ефективної роботи у Міністерстві фінансів він отримує спочатку посаду віце-директора департаменту державного казначейства, а в 1844 р. – директора цього департаменту.

За роки служби в міністерстві фінансів О. Княжевич набув репутацію помірною реформатора, людини ліберальної, спокійної та несхильної до крайнощів. Як правило, він не виступав з власними ініціативами та проектами, але з готовністю підтримував перетворення, які здавалися йому допустимими та несли позитивні зміни системи. Так, у 1852 р. О. Княжевич разом з П. Гагаріним підтримував проект генерал-ад'ютанта П. Кисельова з перетворень у справі державної ревізії. Однак Микола Іцей проект відкинув, через придворні інтриги та протидії консервативної більшості при дворі (Андреева, 2008: 368).

У цілому кар'єра О. Княжевича розвивалася не так стрімко. Не дивлячись на знайомство та постійну роботу з міністром фінансів Є. Канкріним, О. Княжевич не заміняв його під час виїзду на лікування міністра в 1840 р. та у справах закордон у 1843 р., що викликало подив у багатьох сучасників, адже його вважали правою рукою та вірогідним наступником на посаді міністра. Сам Княжевич пояснював вибір Є. Ф. Канкріна тим, що на той час головним питанням в фінансовій сфері управління набула кредитна частина. Через це міністр в період

своєї вимушеної відсутності призначав Ф. П. Вронченка – керуючого канцелярією з кредитної частини. Також існує версія, що О. Княжевич не став наступником міністра, через його участь разом з братами у справі «питних відкупів». Брати Княжевичи іноді надавали свої капітали відкупщикам для застав. Через неспроможність заплатити одного з відкупщиків пішли чутки про хабарництво, яке нібито було поширене у міністерстві фінансів (Лебедев, 1903: 5). Під підозрою були і Княжевичі.

Після відставки Є. Ф. Канкріна у 1844 р. саме Ф. П. Вронченко і посів місце Міністра фінансів. Усі подальші роки за часів перебування на посаді міністра Ф. П. Вронченка з 1844–1852 рр. Олександр Княжевич фактично був другою людиною за впливом та значимістю. Однак після смерті Ф. Вронченка він знову не отримував заслуженої посади. Міністром призначили П. Брока. За свідченнями це була «людина, яка мало розумілася в фінансовій справі» (Лебедев, 1903: 5). Робота в міністерстві за часів керування П. Брока видалася для О. Княжевича важкою та напруженою. Маючи багаторічний досвід роботи, він постійно не погоджувався з нововведеннями міністра, чим, природно, дратував начальника. Як наслідок, у 1854 р. О. Княжевича під слухним приводом було переведено для роботи в Сенат. Незабаром за тим, він також отримав посаду першоприсутнього у департаменті герольдії.

Нарешті, 23 березня 1858 р. О. Княжевича призначили Міністром фінансів Російської імперії. Не дивлячись на те що призначення було довгоочікуваним і важливим, він з великим побоюванням та дещо нерішуче розпочав свою діяльність. У його біографічній статті зазначенні думки з приводу призначення його на посаду. Імператору він заявив наступне: «Не визнаю у собі якостей та здібностей, необхідних для цього звання, знаючи цілком усі обов'язки та усю складність цієї посади та свої слабкі здібності» (Лебедев, 1903: 6). Причиною таких розсудів міг стати вже поважний вік та стан здоров'я О. Княжевича, який, пропрацювавши більше сорока років у Міністерстві фінансів, добре знав постійні проблеми та розлади чиновницького апарату. Імператор Олександр II, в свою чергу, обіцяв діячу усіляку підтримку за умови «говорити завжди правду» (Лебедев, 1903: 6).

У дійсності період міністерства випав для Олександра Максимовича достатньо важким. Йому довелося виправляти значні помилки свого попередника, а головне – вирішувати вагомі фінансові проблем після Кримської війни 1853– 1856 рр. Закриття для Росії європейських фінансових ринків та неможливість поповнити казну за рахунок зовнішніх позик призвели до скорочення металевого запасу та посиленого випуску кредитних квитків. І хоча у придворних і міністерських колах існувала

думка, що для реформаторської діяльності та втілення нових ідей цей помірний сановник був уже занадто старий, однак введення перших перетворень в галузі фінансів відбувалася саме за його безпосередньої участі. У 1859 р. за клопотанням Княжевича розпочала свою роботу комісія, яка мала переглянути систему збору податків. Комісією були проведені наступні заходи: введення податку на нерухоме майно у містах та містечка, зміна системи збору соляного податку, приєднання земського збору до загальних державних доходів, прийняття статутів про приватну промисловість золота, гербовий збір та цукровий акциз.

Суттєві зміни торкнулися фінансової сфери держави – об'єднання всіх існуючих кредитних установ та відкриття у 1860 р Державного банку Російської імперії. Важливе місце О. Княжевич приділив у своїй діяльності стабілізації державної валюти. Він вважав тодішній стан російського грошового обігу зі знеціненими паперовими грошима ненормальним та наполягав на якнайшвидшому поверненні до їхнього металевого розміну.

У 1859 р. О. Княжевич підготував доповідь щодо до змін грошової системи Російської імперії та надіслав її державному секретарю В. П. Буткову (РГИА. Ф. 1152. Оп. 5. Д. 44. Л. 1–89). У доповіді міністр зауважив на недостатній кількості дрібної монети та її дуже дорогої чеканки для держа-

ви. На його думку, головною причиною були вивіз монет за кордон та переплавки їх у ювелірні прикраси. Згідно підрахункам О. Княжевича на закордонні платежі вивозили золото та срібло до 50, 6 млн. руб., тоді як добували цінного металу на рік близько 23 млн. руб. (Бугов, 2016: 65). Вирішення цієї проблеми він вбачав у зниженні проби монети. На той час згідно маніфесту 1797 р. срібна монета чеканилася 868-ї проби (ПСЗРИ. Т. 24. №17748. С. 298.), раніше вона мала 750-ту пробу. У той самий час він вважав доцільним крупну банківську монету (25 коп., полтину та рубль) залишити у попередній цінності, але збільшити лігатурну вагу в зв'язку зміни проби. Тобто знизилась би цінність лише розмінної монети, що головним чином використовувалася, як грошова одиниця на теренах Російської імперії. Як приклад, він ілюстрував політику Великої Британії в цьому питанні, де цінність срібної монети була знижена від фактичної на 10% (РГИА. Ф. 1152. Оп. 5. Д. 44. Л. 10 об.). Зниження ціни на російську дрібну монету він пропонував довести до 15%, що давало змогу обійтися власними ресурсами для виготовлення грошей, без закупівлі дорогоцінного металу закордоном.

Однак, усі наведені аргументи О. Княжевича не були достатніми для Департаменту державної економіки Російської імперії, куди була надіслана доповідь. Зустрівшись з скептичним віднесенням

своїх колег, міністр вирішив особисто звернутися до імператора Олександра II (РГИА. Ф. 1152. Оп. 5. Д. 44. Л. 39). Після втручання голови держави проєкт О. М. Княжевича був прийнятий одногосно 22 лютого 1860 р. і коли імператору надали матеріали обговорень, то поруч з затвердженням членів Державної ради він дописав «і я» (РГИА. Ф. 1152. Оп. 5. Д. 44. Л. 62). Таким чином, новий указ «Про нову розмінну монету» (ПСЗРИ. Собрание второе. Т. 35. №35586. С. 275–276.) став важливим кроком у історії грошового обігу Російської імперії та важливим етапом для виходу з економічної кризи імперії.

За часів міністерства О. М. Княжевича вдалося значно зменшити бюджетний дефіцит, головним чином, за рахунок підвищення податків з подушних кріпацьких та гербових зборів, а також реорганізації тютюнових, смоляних та цукрових акцизів. О. Княжевич остаточно ліквідував відкупну систему в питній торгівлі, вбачаючи в ній джерело деградації народу і розбещення місцевої адміністрації, та запровадив виключно акцизну систему алкогольного обігу, чим викликав обурення багатьох чиновників.

Як міністр фінансів О. М. Княжевич суттєво підвищив окремі митні ставки. Однак в той самий час він полегшив стан російської машинобудівної промисловості, дозволивши безмитне ввезення заліза, чавуна, деталей верстатів та механізмів, окремих частин сільськогосподарських машин. Він проявив

себе як прибічник приватного будівництва та надав залізницям особливі пільги у галузі митних та гербових зборів. Був підписаний важливий договір з веденням азійської торгівлі. За часів його міністерства було дозволено ввозити кантонський чай, тим самим він намагався побороти контрабанду в цій сфері. О. Княжевич розробив проекти торгового статуту (1860) та акціонерного законодавства (1861), здійснив операцію по фінансуванню селянської реформи (1861). Також він проводив розумну кадрову політику, запросивши у комісію для збору податків експертів з різних губерній та міст.

В умовах гласності, яку намагалися затвердити в імперії на межі 50-60-х рр. XIX ст., О. Княжевич звернувся до імператора з проханням дозволити писати та друкувати про стан фінансів у країні все без винятку. Відомі також випадки коли він робив висновки директорам деяких департаментів за погане та грубе ставлення до чиновників, нижчих за них станом.

Не дивлячись на суттєві результати своїх реформ, О. М. Княжевич через поважний вік та хворобу 23 січня 1862 р. вийшов у відставку. Цікаво, що за день до відставки він підписав «Табель доходів и расходов государственного казначейства на 1862 г.» (Княжевич, 1862). У вступі до табелю зазначено, що була змінена форма звітності державного контролю і надалі вона буде більш докладнішою та

розгорнутою. Його наступником було призначено М. Рейтерна, який продовжив задуми О. Княжевича та втілив те, що не встиг його попередник. Доречно відмітити, що саме М. Рейтерна вважають одним з найкращих міністрів фінансів Російської імперії ХІХ ст. (Андреева, 2008: 333–335).

Служба О. Княжевича у Міністерстві фінансів була дуже високо оцінена Олександром ІІ. За рік до відставки 19 січня 1861 р. міністр гучно відмітив свій п'ятдесятирічний ювілей служби у міністерстві фінансів у приміщенні Дворянського збору в Санкт-Петербурзі. З цього приводу була викарбувана медаль із зображенням профілю О. Княжевича, яка була виготовлена за ескізом художника Лоренцо. Медаллю були нагороджені всі учасники свята, а самого винуватця – орденом Св. Володимира І ступеню. На ювілеї було більше ніж 600 гостей, серед яких багато державних діячів, друзі з літературних кіл, митці, науковці (герой Кримської війни, генерал С. О. Хрульов, літератори М. І. Греч, В. Г. Бенедіктов, О. В. Нікітенко, художник І. К. Айвазовський та багато інших) (Юбилей пятидесятилетней службы, 1861: 43–60). Вітання з нагоди ювілею служби були надіслані з торгових та провідних банкірських фірм Лондона, Манчестера та Ліверпуля. Відомості про ювілей та роботу Княжевича були надруковані у багатьох періодичних виданнях та друком вийшло окреме видання з детальним описом перебігу ювілею.

Висновки. Таким чином, аналіз служби Дмитра та Олександра Княжевичів у Міністерстві фінансів Російської імперії дозволяє розкрити їх поступовий кар'єрний зріст, дати оцінку їх службовим досягненням та вмінню заглядаючи уперед, проводити реформи, які були нагально потрібні країні у галузі фінансів. І хоча запальний та принциповий характер старшого з братів – Дмитра Княжевича не дозволив йому розкрити повністю свій потенціал в Міністерстві фінансів, він зміг його реалізувати в Міністерстві народної освіти, де проявив себе як реформатор та блискучий управлінець на посаді попечителя Одеського навчального округу. У свою чергу Олександр Княжевич, просуваючись помірно по службовій сходинці, пов'язав усю свою державницьку діяльність саме з міністерством фінансів, де обіймав високу посаду міністра фінансів Російської імперії з 1858 по 1862 рр.

Список використаних джерел і літератури

1. А. К., 1888 – А. К. Дмитрий Максимович Княжевич, основатель и первый президент Одесского общества истории и древностей. – (Оттиск из исторического журнала «Русская старина». – 1888.)
2. Андреева, 2008 – Управленческая элита Российской империи : история министерств, 1802–1917 / [авт.–сост. : Е. А. Андреева и др.]. СПб., 2008. 693 с.
3. Бугов, 2016 – Бугров А. В. Из истории российской разменной серебряной монеты 1859–1867 годов // Деньги и кредит : ежемесячный теоретический и научно-практический журнал. 2016. № 9. С. 65–70.
4. Голубев, 1896 – Записки Петербургского чиновника старого времени (Петра Ивановича Голубева) // Русский архив. – 1896. – № 5. – С. 49–109.

5. Греч, 1860 – Греч Н. И. Воспоминания о Дмитриии Максимовиче Княжевиче. СПб., 1860. 24 с.
6. Кисловский, 1996 – Кисловский Ю. Г. Контрабанда : история и современность. М., 1996. 430 с.
7. Княжевич, 1862 – Княжевич А. Табель доходов и расходов государственного казначейства на 1862 г. // Экономист, политико-экономический и статистический журнал, издаваемый И. Вернадским. Год V. Книжка 1. Январь. СПб., 1862. – (Без пагинаций)
8. Лебедев, 1903 – Лебедев В. Княжевич Александр Максимович // Русский биографический словарь : в 25 томах / издан под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А. А. Половцова. СПб., 1903. Т. 9. С. 5–10.
9. Надеждин, 1842 – Надеждин Н. И. Род Княжевичей. О., 1842. 102 с.
10. Панчулидзе, 1904 – Максим Дмитриевич Княжевич // Сборник биографий кавалергардов (1762–1801) по случаю столетнего юбилея Кавалергардского Ея Величества государыни императрицы Марии Федоровны полка / сост. под ред. С. Панчулидзева. СПб., 1904. С. 138–139.
11. ПСЗРИ – Полное собрание законов Российской империи. Т. 4. № 2218; Т. 5. № 3380
12. Разманова, 2015 – Разманова Н. А. А. Г. Кушелев-Безбородко во главе департамента государственного казначейства в эпоху реформы серебряного монометаллизма // Историко-экономические исследования. 2015. Т. 16. № 1. С. 43–64.
13. РГИА – Российский государственный исторический архив Ф. 733: Департамент народного просвещения. Оп. 3. Д. 42
14. РГИА – Российский государственный исторический архив. Ф. 1152: Департамент государственной экономии Государственного совета. Оп. 5. Д. 44. Л. 1–89.
15. РГИА – Российский государственный исторический архив. Ф. 1349: Формулярные списки чинов гражданского ведомства. Оп. 5. Д. 2098. Л. 42 об., 43 об., 44 – 44 об.
16. РГИА – Российский государственный исторический архив. Ф. 560: Общая канцелярия министра финансов. Оп. 7. Д. 696.
17. Юбилей пятидесятилетней службы г. министра финансов, действительного тайного советника Александра Максимовича Княжевича. СПб., 1861. 60 с.

References

1. A. K., 1888 – A. K. Dmitriy Maksimovich Knyazhevich, osnovatel i pervyy prezident Odesskogo obschestva istorii i drevnostey. [Dmitry Maksimovich Knyazhevich, founder and first president of the Odessa Society of History and Antiquities.] – (Ottisk iz istoricheskogo zhurnala «Russkaya starina». – 1888.). [in Russian].
2. Andreeva, 2008 – Upravlencheskaya elita Rossiyskoy imperii : istoriya ministerstv, 1802–1917 [Russian Empire: History of Ministries, 1802–1917] / [avt.–sost. : E. A. Andreeva i dr.]. SPb., 2008. 693 s.[in Russian].
3. Bugov, 2016 – Bugrov A. V. Iz istorii rossiyskoy razmennoy serebryanoy monety 1859–1867 godov. [The history of the Russian silver coin of 1859–1867] // Dengi i kredit : ezheemesyachnyy teoreticheskiy i nauchno-prakticheskiy zhurnal. 2016. № 9. S. 65–70.[in Russian].
4. Golubev, 1896 – Zapiski Peterburskogo chinovnika starogo vremeni (Petra Ivanovicha Golubeva). [Notes of the Petersburg official] // Russkiy arhiv. – 1896. – № 5. – S. 49–109.[in Russian].
5. Grech, 1860 – Grech N. I. Vospominaniya o Dmitrii Maksimoviche Knyazheviche. [Memories of Dmitry Maksimovich Knyazhevich]. SPb., 1860. 24 s.[in Russian].
6. Kislovskiy, 1996 – Kislovskiy Yu. G. Kontrabanda : istoriya i sovremenost. [Smuggling: history and modernity]. M., 1996. 430 s.[in Russian].
7. Knyazhevich, 1862 – Knyazhevich A. Tabel dohodov i rashodov gosudarstvennogo kaznacheystva na 1862 g. [Revenues and expenses of the state treasury for 1862 in the Russian Empire] // Ekonomist, politiko-ekonomicheskii i statisticheskii zhurnal, izdavaemyiy I. Vernadskim. God V. Knizhka 1. Yanvar. SPb., 1862. – (Bez paginatsiy). [in Russian].
8. Lebedev, 1903 – Lebedev V. Knyazhevich Aleksandr Maksimovich // Russkiy biograficheskiy slovar : v 25 tomah / izdan pod nablyudeniem predsedatelya Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obschestva A. A. Polovtsova. SPb., 1903. T. 9. S. 5–10. [in Russian].
9. Nadezhdin, 1842 – Nadezhdin N. I. Rod Knyazhevichey. [Family of Knyazhevichs]. O., 1842. 102 s. [in Russian].
10. Panchulidzev, 1904 – Maksim Dmitrievich Knyazhevich // Sbornik biografiiy kavalergardov (1762–1801) po sluchayu stoletnego yubileya Kavalergardskogo Eya Velichestva gosudaryini imperatritsyi Marii Fedorovny polka / sost. pod red. S. Panchulidzeva. SPb., 1904. S. 138–139. [in Russian].
11. PSZRI – Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Laws of the Russian Empire]. T. 4. № 2218; T. 5. № 3380. [in Russian].

12. Razmanova, 2015 – Razmanova N. A. A. G. Kushelev-Bezborodko vo glave departamenta gosudarstvennogo kaznacheystva v epohu reformyi serebryanogo monometallizma. [Work of A. G. Kushelev-Bezborodko in the Department of the State Treasury] // Istoriko-ekonomicheskie issledovaniya. 2015. T. 16. № 1. S. 43–64. [in Russian].
13. RGIA – Rossiyskiy gosudarstvennyiy istoricheskiy arhiv. [Russian historical archive]. F. 733: Departament narodnogo prosvescheniya. Op. 3. D. 42. [in Russian].
14. RGIA – Rossiyskiy gosudarstvennyiy istoricheskiy arhiv. [Russian historical archive]. F. 1152: Departament gosudarstvennoy ekonomii Gosudarstvennogo soveta. Op. 5. D. 44. L. 1–89. [in Russian].
15. RGIA – Rossiyskiy gosudarstvennyiy istoricheskiy arhiv. [Russian historical archive]. F. 1349: Formulyarnye spiski chinov grazhdanskogo vedomstva. Op. 5. D. 2098. L. 42 ob., 43 ob., 44 – 44 ob. [in Russian].
16. RGIA – Rossiyskiy gosudarstvennyiy istoricheskiy arhiv. [Russian historical archive]. F. 560: Obschaya kantselyariya ministra finansov. Op. 7. D. 696. [in Russian].
17. Yubiley pyatidesyatiletney sluzhbyi g. ministra finansov, deystvitelnogo taynogo sovetnika Aleksandra Maksimovicha Knyazhevicha. [Anniversary of the service in the Ministry of Finance of the Russian Empire A. M. Knyazhevich]. SPb., 1861. 60 s. [in Russian].